

Det skrivna talet: transkriptionstankar utifrån Dorothee Elmigers roman *Skiftsovare*

Annika Ruth Persson upptäcker en dold transkribent i den schweiziska författaren Dorothee Elmigers roman *Skiftsovare*. En transkribent översätter tal till skrift och tvingas till andra beslut än en översättare. Men vad händer med översättaren som ska översätta transkribenten?

jag läste en transkription av filmen, alltså en översättning av de inblandades alla rörelser till språk [...] *Skiftsovare*

För rätt längesen, sade studenten i det ögonblicket, hade han transkriberat ett teveinslag. *Skiftsovare*

IDOROTHEE ELMIGERS roman *Skiftsovare* följer vi ett – eller flera – samtal mellan några disparata människor. Förutom studenten och A. L. Erika (de som talar i citaten ovan), deltar också Fortunat Boll och hans föräldrar, journalisten, författaren, logistikern och dennes syster och svåger i samtalet. Den första personen vi möter är översättaren Winnie:

I sömnen, sade översättaren, såg jag en gång hela de europeiska bergsmassiven bryta samman, [...]

och så berättar hon om denna sömnvision på några dramatiska rader fram till uppvaknandet, hur landskapet då låg oförändrat utanför fönstret, ”hela det nattliga panoramat, den veckade berggrunden, staplad sten”.

Blankrad.

Sedan en ny passage, där A. L. Erika på ett par rader talar om en plats hon tänker på, en klyfta med fossiler i klippväggarna. Så småningom kommer också längre passager, flera sidor långa, där någon talar och ibland får respons, stöd, kommentarer, frågor av de närvarande – eller blir

avbruten. Romanen *Skiftsovare* består av en sorts samtal, där den följande talaren inte självklart förhåller sig till vad föregående talare sagt, men där det finns några teman – till exempel sömnen – som återkommer i olika former.

Allt som händer, händer i talet.

Men: talet är ju här inte talat, utan skrivet. Vem har nedtecknat detta? Vem är ”berättaren” i en samtalsroman?

På två ställen i romanen, citerade ovan, introducerar Elmiger tanken på en transkription, ”en översättning av de inblandades alla rörelser till språk”, eller, som i studentens fall, en översättning av inspelat tal till skrivet tal.

Eller nedtecknandet av ett samtal. En översättning av talat tal till skrivet tal. Just så skulle samtalet i romanen *Skiftsovare* kunna betraktas – en fiktiv person har lyssnat noga på vad romanens fiktiva figurer säger och nedtecknat detta. Romanens författare, Dorothee Elimiger, tycks här ha överlåtit berättarfunktionen till en anonym transkribent.

I sin berättarfunktion är denna transkribent snarast att betrakta som ett perspektiv: ett öra och en hand som aldrig stiger in i samtalet, bara lyssnar och antecknar. En tyst närvaro i romanen.

Men Elmiger har ju också planerat idén att transkriptionen är en översättning, och det är främst i denna funktion jag ska ägna mig åt transkribenten på de följande sidorna. Vilka val och begränsningar ställs en transkribent, en som översätter tal till skrift, inför? Och vad får det för följd för den som översätter denna skrift från ett språk till ett annat?

I fortsättningen kommer jag huvudsakligen att röra mig inom denna tänkta situation: att samtalet i *Skiftsovare* återges i skrift av en transkribent.¹

För något år sedan läste jag i en recension att översättaren hade visat sig klara även dialogöversättning med glans. Är (det skrivna) samtalet, dialogen, alltså en egen översättningsgenre? En egen texttyp?

Ja, så har jag nog ibland tänkt. Dialogen tycks exempelvis ofta kräva en ”friare” översättning, ibland mer inriktad på att texten ska låta (se ut) som när patrullerande poliser, lekande barn eller politiker småpratlar/lägger upp en strategi/håller

För något år sedan läste jag i en recension att översättaren hade visat sig klara även dialogöversättning med glans. Är (det skrivna) samtalet, dialogen, alltså en egen översättningsgenre?

ett tal eller vad de nu gör, mer inriktad på att signalera en viss typ av relation eller situation, än på att replikerna ska ha exakt samma semantiska innehåll. Men den friare översättningens frihet kan vara skenbar: den kan vara hårt styrd av ytterst konventionella idéer om talspråk, maktpråk, barnspråk etc.²

Vid en noggrann avlyssning av verklighetens talare uppvisar dessa många gånger en häpnadsväckande bredd och variationsrikedom, ett idiosynkratiskt blandbruk av genrer, citat, klichéer och innovationer. Så är det också med talarna i *Skiftsovare*: deras repliker har väldigt lite att göra med den vardagsrealistiska prosans stilkonventioner.

Och just här, i dialogen, förväntas en transkribent vara som mest ofri, medan till exempel extra upplysningar om förflyttningar, rörelser, tonlägen, tidpunkter och bakgrund fritt kan läggas till eller väljas bort. Vi kan tänka oss att transkribenten i *Skiftsovare* strävat efter att återge de nedtecknade samtalen så troget som möjligt. Men hur ser denna trohet ut? Var tvingas transkribenten fatta egna beslut?

Ramen för samtalet i *Skiftsovare* tecknas mycket sparsamt. Vilka är de där människorna? Var befinner de sig? Och varför är de där? Vem lyssnar när logistikern berättar om ljuset som bränner i ögonen, kontinenterna som når ut i havet, om mannen med filten och bar-

net med flöjten som plötsligt finns i hans närhet, om ugglan som flyger fram och åter över gränsen, om sömnlösheten, om samtalen med systemen och journalisten. Vi får ibland veta att en av talarna går in eller ut ur ett rum, sitter vid fönstret, har en bok framför sig. I övrigt tar de form genom vad de säger till varandra, vad de berättar, hur de svarar på varandras berättelser.

Den utförligaste beskrivningen av talsituationen får vi av logistikern. Han berättar om ett telefonsamtal, en bekant som nyligen ringt och frågat honom var han är och vad han gör:

Platsen, svarade jag, är oväsentlig, något hus. Har du börjat umgås med främlingar? frågade min bekant skeptiskt. Nej, nej, förklarade jag, vi står alla i något slags samband med varandra, även om det inte är uppenbart.

De befinner sig alltså i ett hus, och av andra passager förstår vi att det i huset finns något slags sällskapsrum eller matsal, där romanens samtal antagligen förs. Ingen tycks laga mat, kanske är det ett slags pensionat? Å andra sidan tycks ingen heller äta.

Av det som sägs i detta gemensamma rum framgår att de också har egna, privata rum:

Mitt i natten, ropade översättaren, hörde jag författarens skratt och Fortunats allvarliga röst ute i korridoren, vid hissarna vek de av, så lät det, författaren sade att hon nu skulle imitera en tuba, skratta ni bara, sade Fortunat, skratta ni bara.

Till dessa privata rum låter Elmiger inte transkribenten följa med. Vad som händer där får vi bara reda på om privatrummens invånare – som översättaren ovan – väljer att berätta det. Den transkriberande berättaren tycks arbeta endast i det gemensamma rummet.

Många passager saknar helt ledtrådar till talsituationen. Det enda transkribenten meddelar är vem som talar. Det kan räcka för att få veta ungefär vilka som befinner sig i rummet, som i denna diskussion om vad som egentligen är temat för deras diskussion:

Vilket ämne pratar ni om? undrade författaren. [...]

Temat, sade journalisten, är kroppens värde. Det handlar väl snarare, sade Winnie, om kroppens fall. Om det alls går att tala om ett tema, kastade logistikern in. För att bli en smula mer konkret, sade herr Boll: i ett samtal med sin hustru tidigare på kvällen hade han kommit fram till att temat var de medborgerliga och mänskliga rättigheterna.

Ibland får vi veta att någon lyssnar, men inte vem:

Den kvällen sade författaren att hon inte var någon lögnare, aldrig hade varit det, och de närvarande skratade.

Ibland lägger transkribenten, som här, in en tidsangivelse – ”den kvällen”, ”i det ögonblicket”, ”senare”.

Mycket mer än så får vi inte veta. Är det ett problem vid översättningen? Talsituationen kan ju annars bidra till att klargöra vad repliker betyder, vilken ton en dialog förs i, vilka relationer män-

Eller hjälper allt det där vetandet bara översättaren att bestämma ton, innebörd, relation utifrån sin förförståelse av typer: människotyper, relationstyper, situationstyper? Hindrar normalromanens beskrivningar och förklaringar översättaren från att lyssna på vad roman-gestalterna säger?

niskorna har till varandra. Men är det till hjälp? tänker jag nu efter arbetet med *Skiftsovare*. Eller hjälper allt det där vetandet bara översättaren att bestämma ton, innebörd, relation utifrån sin förståelse av typer: människotyper, relationstyper, situationstyper? Hindrar normalromanens beskrivningar och förklaringar översättaren från att lyssna på vad romangestalterna säger?

I *Skiftsovare* är transkribentens nedtecknade dialog, samtalet, nästan det enda översättaren har tillgång till.

Men bara nästan. I sin översättning av talet till skrift har transkribenten i *Skiftsovare*, som sagt, valt att åtminstone ange *vem* som talar (en upplysning som de flesta läsare nog väntar sig att få, men som faktiskt varken är självklar eller obligatorisk). Det valet ställer transkribenten inför ytterligare val. Vilken form ska denna upplysning ha?

Det näkaste alternativet är att, ungefär som i ett teatermanus, helt enkelt ange talarens namn eller personbeteckning, sätta kolon och sedan skriva vad personen säger:

Othello: Hvad nu? Hvad nu?

I *Skiftsovare* använder transkribenten denna möjlighet på några ställen. Men i de flesta fall väljer transkribenten oftast former som också innehåller ett talverb – t ex ”sade”, ”ropade”. Det valet leder i sin tur till nya val: Vilket talverb passar in på talarens sätt att säga den här repliken? Och var ska namnet och talverbet placeras i förhållande till det som sägs?

Redan i de citerade passagerna ovan syns några alternativ, till exempel den radikala omskrivningen till indirekt tal, som i ”Den kvällen sade författaren att hon inte var någon lögnare”.³ Elmi-ger låter alltså transkribenten använda flera olika sätt att ange talaren, men en ofta återkommande grundstruktur ser ut så:

Radion, fortsatte logistikern, stod på dygnet runt, [...]

Något – radion – läggs fram på samtalsbordet, vi får veta vem – logistikern – som lägger fram radion, sedan vad logistikern har att säga om radi-

on. Som talverb har transkribenten här valt ”fortfaren”, ”fortsätta”, ett val som också meddelar att talaren redan tidigare har sagt något. Många talverb ger, som här, ett litet bidrag till talsituationen.

Oftast väljer transkribenten i *Skiftsovare* det neutrala talverbet ”sagte” (”sade”), men på många ställen är valet i stället ”rief” (”ropade”), ett enkelt verb som anger högre volym, kanske också

Hur viktiga och betydelsebärande de små talverben är. Hur skillnader i språkens talverbsrepertoarer skapar vissa knepiga valsituationer för översättaren [...]

en känsla av avstånd. Ett par gånger provade jag med att översätta till ”utbrast”, ett verb jag kände mig tveksam till: jag vet inte om jag någonsin använt det när jag själv skriver. Klingar lite föråldrat? Jag diskuterade utbristandet med en annan översättare, som stödde ”utbrista” som en mycket vanlig översättning av talverbet ”rufen”. Jag diskuterade utbristandet med en annan författare, som också uppfattade ordet ”utbrista” som sällsynt i modern svensk prosa, men möjligt som exempelvis ironisk eller teatralisk markör. Själv tänker jag att ordet också anger en plötslighet, en snabb, impulsiv verbal reaktion på något.

Att välja ”ropade” kan i stället betona ett talaravstånd, att talaren söker kontakt, påkallar uppmärksamhet, försöker överrösta andra eller kämpar för att göra sig hörd.

Den plats jag tänker på är en skog, ropade Fortunats far, inte en människa så långt ögat når.

Med stor tvekan ändrade jag ytterligare några

”ropade” till ”utbrast”. Ångrade mig och ändrade några av dem till ”ropade” igen. När jag nu läser den tryckta texten skulle jag vilja ta bort ytterligare några ”utbrast”. Inte alla.

Med denna lilla utläggning om utbristningar och rop vill jag egentligen bara peka på några insikter som inte är nya, men som blev oerhört tydliga i arbetet med *Skiftsovare*. Hur viktiga och betydelsebärande de små talverben är. Hur skillnader i språkens talverbsrepertoarer skapar vissa knepiga valsituationer för översättaren (ska Elmigers ”rief” alls varieras på svenska, och i så fall hur?) och hur ett språks översättarkonventioner och författarkonventioner, t ex ifråga om talverb, kan gå isär och skapa nya val – och vilka konventioner ska översättaren alls bry sig om när texten är ovanligt säregen?

Jo – i det här fallet handlar det om mig och *en* översättare och *en* författare. Men jag undrar om inte vana läsare ofta skulle kunna avgöra vilka texter som är översatta bara utifrån talverbsfraserna.

Alla som någon gång har transkriberat tal vet att en transkribent också tvingas fatta många andra små och stora beslut. Ska alla ljud som kommer ur munnen räknas som tal? Och alltså få en skriftlig form? Transkribenten i *Skiftsovare* har tagit med några skratt, men genomgående utelämnat de läten som i text brukar skrivas ”ööhhh”, ”hrm” eller något liknande, tvekljud som bara betyder att talaren inte är färdig än, eller inte lyckas komma igång.

I *Skiftsovare* får vi också tänka oss att transkribenten – eller någon annan – måste ha gjort en omfattande redigering, delat upp transkriptionen i kortare och längre passager och skapat en ordning som inte nödvändigtvis är helt kronologisk. Samtal som sträcker sig över flera dygn har översatts till ca 120 sidor intensiv text. En sådan förtätande redigering innebär alltid svåra val för transkribenten/redaktören, men knappast för översättaren i nästa steg.

Annat är det med den indelning i satser som en transkribent skapar genom att införa kommatecken, tankstreck och punkter. I *Skiftsovare* har transkribenten ofta lagt in kommatecken så att det uppstår långa rytmiska sekvenser av huvudsatser och bisatser. Sist en punkt. Fortunat berättar:

[...] transaktioner på miljardnivå var inget ovanligt, han sade sig ha starka band till konsten, kirurgens fru, som satt bredvid mig i baksätet, tog fel på antalet invånare i staden och kirurgen rättade henne, solen gick ned tidigt, kvinnan log generat mot mig, jag hade inget annat val än att följa med [...]

Kommateringen tillhör alltid översättandets svåra finlir. Tyskan är ett högkommaterande språk, nutidssvenskan betydligt sparsammare. Här har jag, efter att tagit bort och satt tillbaka otaliga kommatecken, till slut valt att behålla nästan alla i översättningen. De är ovanligt många för en svensk text, men de behövs för den rytm Elmiger har låtit transkribenten lägga in.

Hur syns då denna transkribent i Elmigers text? Egentligen inte alls. Det finns visserligen en verklig transkribent bakom delar av texten: flera av talarna återger i sin tur vad andra talare säger på tv och i radio, och dessa fragment och citat har Elmiger själv transkriberat från olika medier. Men den transkribent jag här talat om är fiktiv. Och osynlig. Kan bara anas, som en vålnad. Finns den? Jag vet inte. Men den har varit en hjälpsam figur för översättaren.

ANNIKA RUTH PERSSON

¹ Utanför denna tänkta situation är alla val och ingrepp jag här tillskriver transkribenten naturligtvis Dorothee Elmigers.

² Författarens hållning i dialogen spelar självklart en avgörande roll för översättaren. Ibland är ju dialogen faktisk skriven mest för att signalera givna figurer och situationstyper, ungefär som i *commedia dell'arte*, och då är det väl översättarens uppgift att också behandla dialogen så.

³ Om det indirekta talet skulle mycket kunna sägas, både som en variant vid transkription och som en källa till kniviga problem vid översättning från ett språk till ett annat. En annan gång.

Annika Ruth Persson är översättare och författare. Senaste egna bok: Hannah Arendts 1940-tal. Den senaste månaden har hon översatt texter för tidskrifterna 10TAL och Glänta, samt börjat översätta en nordamerikansk roman.